

Gezondheid! Het

Maria Bosman werkt in een wijnkelder. Ze is boos dat van Zuid-Afrikaanse druiven niet alleen lekkere wijnen, maar ook papsak wordt gemaakt. Zo heet de goedkope wijn in slappe zakken die medeverantwoordelijk is voor de aangeboren afwijkingen van haar vierjarige nichtje.

Tekst: Nawaal Deane, foto's: Garth Stead

Maria Bosman en haar familie wonen en werken al drie generaties op wijnboerderijen in Wellington, een schilderachtige plaats 72 kilometer ten noordoosten van Kaapstad, in een weelderig groen dal aan de voet van de majestueuze Hawequabergen. Wellington pronkt met een van de oudste Nederlands-Hervormde Kerken in Zuid-Afrika, gebouwd in de jaren veertig van de negentiende eeuw. Maar de toeristen komen hier vooral om wijn te proeven in een van de wereldberoemde wijnkelders.

Elizabeth DeJager met haar dochter Effort.

De papsak.

papsak-syndroom

Vrijdagavond, vlak voor zonsondergang. Dit is de kant van Wellington die toeristen niet te zien krijgen: grote drukte in de drankgelegenheden en de drankwinkels, want de meeste arbeiders van de wijnboerderijen krijgen vandaag hun weekloon uitbetaald. Het weekeinde is gereserveerd voor drinken, na een week onthouding en hard werken. Bij een drankwinkel aan de hoofdstraat vraagt bijna elke klant om een papsak, want je wordt er goedkoper dronken mee dan met bier. “We verkopen elke week zo’n vijftienhonderd zakken”, vertelt de eigenaar, die anoniem wil blij-

ven. Een papsak – een ‘slappe zak’ – is een zak van zilverfolie met twee of vijf liter wijn, en kost 20 tot 30 rand. Zo’n 48 miljoen liter wijn wordt in Zuid-Afrika verkocht in *papsakke*, oftewel bijna zeventien procent van de totale binnenlandse wijnafzet.

Bij The Oven, een bekende drankgelegenheid, zijn vechtpartijen aan de orde van de dag. Een man krijgt een dreun voor z’n kop van een vrouw. Omstanders kijken wel naar het opstootje, maar drinken gewoon door – een pintje bier of wijn uit een zilveren zak. Een groep vrouwen arriveert en bestelt

bier. “Wij drinken geen papsak, dat is voor *bergies* [bedelaars]”, zegt een jonge vrouw in strakke spijkerbroek en met een kort topje. “Je krijgt een verschrikkelijke kater van papsak; bier is beter, want *jou kop is nie so seer nie* de volgende dag.” Ze vindt bier trendy, het geeft status. Maar om haar heen stroomt de papsak rijkelijk in glazen die uit kofferbakken tevoorschijn getoverd worden.

De arbeiders hebben de goedkope wijn nodig om hun alcoholdorst te stillen. Wijnboeren maken zodoende op hun meest inferieure product nog winst, tot woede van Maria

Mitchie is negen, maar ziet eruit als een jongetje van zes

Bosman. “Deze afslagwijn zouden we gewoon moet weggooien”, zegt ze, terwijl ze het dikke, rode mengsel in een groot vat giet. Bosman weet alles van de gevolgen van papsak op het gezinsleven; haar vader was alcoholist en ook haar zus gaat zich te buiten aan alcohol.

Een schrijnend gevolg van het alcoholmisbruik in de regio is dat er een generatie kinderen opgroeit met aangeboren verstandelijke en lichamelijke afwijkingen, die bekend staan als FASD (Fetal Alcohol Spectrum Disorder). Kinderen met FASD kampen met gezichtsafwijkingen, vertraagde groei, een beschadigd centraal zenuwstelsel, leermoeilijkheden, hyperactiviteit, aandachts- en geheugenproblemen of een onvermogen om met boosheid te gaan. Uit onderzoek in Wellington bleek dat onder kinderen die voor het eerst naar school gaan FASD enorm is toege-

nomen, van 5 procent in 1997 tot 9 procent in 2002. Ter vergelijking: in Johannesburg had 2 procent van de kinderen FASD, in De Aar (Noordkaap) maar liefst 12 procent.

Niets is bewezen _ Bosman's vader was een van de duizenden arbeiders op de wijnboerderijen van Zuid-Afrika die deels in wijn werden uitbetaald. Onder dit ‘dopstelsel’ kregen arbeiders zeven bekers wijn per dag om ze harder te laten werken, zonder dat zij voelden hoe zwaar het werk was. Betaling in alcohol werd al tientallen jaren geleden verboden, maar bleef op sommige wijnboerderijen nog tot het begin van de jaren negentig bestaan. De controle op het verbod was moeilijk, omdat de arbeiders op het landgoed van de wijnboer wonen.

De discussie is nu of het dopstelsel arbeiders

WIJN TEGEN ALCOHOLISME

Wijnliefhebbers kunnen de bestrijding van drankmisbruik steunen door bepaalde merken te kopen. In Zuid-Afrika verleent de ethische handelsorganisatie WIETA een keurmerk aan dertien wijnproducenten die 'ethisch verantwoord' produceren. Daarbij gaat het vooral om goede betaling en goede sociale omstandigheden, maar ook om ontmoediging van alcoholmisbruik. In Zuid-Afrika is de wijn te koop bij het warenhuis Woolworths.

Bestrijding van alcoholisme speelt evenmin een hoofdrol bij de 'eerlijke' Zuid-Afrikaanse wijnen die in Nederland te koop zijn. Toch komt de opbrengst er deels aan ten goede. Fair Trade betaalt als 'eerlijke' importeur een bonus bovenop de wereldmarktprijs. Dat maakt een reeks sociale programma's mogelijk, waaronder de bestrijding van alcoholisme. Dat gebeurt bijvoorbeeld bij Citrusdal Cellars, leverancier van Fair Trade-wijn. Deze coöperatieve wijnproducent uit de Westkaap kan dankzij de bonusgeldten de vormingscursus *Die Voluit Vrou* financieren. De deelnemers leren hun eigen leven bij de hand te nemen, elkaar binnen een gezin met respect te behandelen en problemen als mishandeling en drankmisbruik te bespreken. De vrouwen zijn enthousiast over de resultaten, soms lukte het om drankmisbruik terug te dringen. Op hun aandringen is er een vergelijkbare cursus voor de mannen opgezet, *Volwassen Man*.

De acht 'eerlijke' Zuid-Afrikaanse wijnen van Fair Trade, onder de merknamen Goue Vallei (Citrusdal Cellars) en Ruitersvlei, zijn verkrijgbaar bij Wereldwinkels en Fair Trade Shops.

De drie 'eerlijke' Zuid-Afrikaanse wijnen met het Max Havelaar-keurmerk zijn: Thandi (Albert Heijn), Vinez (Plus, Edah, Deen, Coop, Jumbo, Konmar en Super de Boer) en Stellar (Natuurvoedingswinkels). Ze smaken heerlijk, oordeelt Nicolaas Klei in zijn *Supermarktwijngids*. (US)

Met dank aan Hester Stafleu, Fair Trade.

Onder de jongste schoolkinderen neemt FASD toe.

ders afhankelijk heeft gemaakt van alcohol. Volgens sommige onderzoekers leidde het tot veel alcoholmisbruik, dat vervolgens de reden is voor de hoge FASD-niveaus op de boerderijen in de Westkaap. Leigh-Anne Fourie, onderzoekscoördinator bij FARR, een Zuid-Afrikaanse stichting ter voorkoming van FASD, stelt echter dat de relatie tussen het dopstelsel en FASD niet duidelijk is. "Er zijn ook veel FASD-gevallen gemeld in streken waar het dopstelsel nooit heeft bestaan", zegt ze. Deskundigen van de wijnindustrie benadrukken eveneens dat er nog niets bewezen is. André Morgenthal, woordvoerder van Wines of South Africa, een organisatie ter stimulering van wijnexporten, voert aan dat er ook buiten de Kaapse wijngebieden zwangere vrouwen drinken; de oorzaken moet je volgens hem zoeken in sociaal-economische problemen en lage opleiding. Hij waarschuwt dat beschuldigingen dat de wijnbranche verantwoordelijk zou zijn voor FASD, kunnen leiden tot dalende verkopen en banenverlies.

"Wij dachten dat als het dopstelsel opheeld, er minder gedronken zou worden. Maar in plaats daarvan werd er alleen maar méér gedronken, in grote hoeveelheden ineens", vertelt Rubin Adams, werkzaam als onderwijspsycholoog in de streek rond Wellington. "Toen het dopstelsel werd afgeschaft, kregen de arbeiders geen enkele voorlichting over hoe zij hun alcoholconsumptie binnen de perken konden houden", zegt hij. "Alles wat er gebeurde, was dat er geld werd gegeven in plaats van wijn." De arbeiders wilden nog steeds wijn drinken en keken uit naar het weekeinde, wanneer er gedronken kon worden. De zeven dagelijkse bekers werden vervuild voor een hoger loon; en daarmee kochten veel arbeiders aan het einde van week vijf liter papsak, om die vervolgens in één keer op te zuipen. "Het was hun doel dronken te worden; het ging om de kwantiteit, niet de kwali-

teit van de wijn." De drankgelagen leidden tot moreel verval - mishandeling en knokpartijen - en een lage levensstandaard.

Oudewijvenpraatjes _ De effecten zijn goed te zien op een vredige zaterdagochtend, als Bosmans vader, Carolus Buys, dronken op de veranda ronddanst. Voor zijn vierjarige kleindochter Christoleen 'Effort' DeJager is dit een gewone aanblik, zo gaat het al sinds de afschaffing van het dopstelsel. Zij heeft kleine, wijd uit elkaar staande oogjes – typerend voor het foetaal alcoholyndroom. Hoezeer zij ook in leeftijd verschillen, beiden zijn slachtoffer van alcoholmisbruik. Het enige verschil is dat Effort geen keus had, want haar moeder Elizabeth, Maria's zuster, zag er geen kwaad in om tijdens haar zwangerschap papsak te drinken. "*Ek is spyt oor my kinders*", zegt ze. Ja, zij heeft papsak gedronken, alle drie keren dat zij zwanger was. "Ik drink nu al drie jaar niet meer; na Effort besloot ik er een punt achter te zetten", zegt de spraakzame moeder. De bijnaam Effort heeft haar dochter 'verdiend' omdat haar familie het een hele *effort* (inspanning) vindt haar in het gareel te houden.

DeJager beweert dat zij indertijd niet op de hoogte was van wat alcohol met een ongeboren kind kan doen; alcohol was altijd een gewoon onderdeel van het leven geweest. "Ik kon wel zien dat de eerste ook traag was. Mitchie groeide niet zo snel. Geestelijk is hij beter bij dan Effort, maar hij is verschrikkelijk druk." Mitchie is negen, maar ziet eruit als een jongetje van zes. "Mijn zussen waarschuwden wel dat mijn kinderen de dupe konden worden van mijn drinken, maar ik kon er niets aan doen."

"De meeste moeders in deze gemeenschappen zijn opgegroeid in een omgeving waar alcohol altijd binnen handbereik was, het is een manier van leven geworden", ver-

Foto: Ellen Elmendorp

Wijnproeven in Soweto

Een historische gebeurtenis, daar was iedereen het over eens. Hier werd voor het eerst een wijnproeverij gehouden in een zwarte Zuid-Afrikaanse township. David Beresford

Meer dan 86 wijnhuizen deden mee aan het festival – althans, dat getal werd genoemd door de trotse organisatoren. Een weekeinde lang vormde de Ubuntu Kraal in Soweto, de bekendste township van het land, de etalage voor meer dan vijfhonderd verschillende wijnen. In de publiciteit vooraf was het al trots gezegd: bezoekers konden genieten van een breed assortiment aan stijlen en variëteiten: rood en wit, zoet en droog, mousserend en klassiek Kaaps. Een van de organisatoren had laten weten dat ze “voor zo’n prestigieus evenement geen betere plaats hadden kunnen bedenken dan Soweto: een brandpunt van vernieuwing en groei, en van mensen die zelfverzekerd op weg zijn naar de toekomst.” Je zou evengoed kunnen beweren dat er nauwelijks een minder voor de hand liggende plaats voor een wijnproeverij bestaat dan deze onafzienbare huizenzee aan de rand van Johannesburg.

In werkelijkheid had de wijnproeverij weinig te maken met het deftig nippen aan een Kaapse Merlot, Cabernet of Chardonnay, maar veel meer met *black empowerment*, de omstreden strategie waarmee blanke zakenlieden het verleden proberen goed te maken – of, zoals sommigen zeggen, proberen hun eigen toekomst veilig te stellen. De blanke sector heeft de helpende hand geboden bij het opzetten van een vereniging van veertien ‘zwarte’ bedrijven van wijnmakers, leveranciers en handelaars. De bedoelingen van de blanken lijken

oprecht, maar je hoeft maar even in het gezelschap van de zwarte wijnkopers te verkeren of je ziet de frustraties naar boven komen.

Neem Denzel Smit, een jonge zwarte jurist die werkt bij de Zwarte Associatie voor Wijn- en Alcoholindustrie, nog zo’n *black empowerment*-organisatie. “Het is volkomen duidelijk dat er iets moet veranderen”, zegt hij. “Maar blanken hebben al die jaren de wijnboerderijen in handen gehad en dat maakt het zo verschrikkelijk moeilijk om dat land te bemachtigen. Aan de empowerment van de zwarten willen ze allemaal wel meedoen, dus mogen wij meewerken in hun bedrijven. Maar de macht overdragen: vergeet het maar.”

Een van de weinige echte wijnmakers op het festival was Jerome van Wyk, een innemende jongeman van 21 jaar oud. De trip van de Kaap naar Soweto was de eerste vliegreis van zijn leven. Al generaties lang woont en werkt zijn familie op dezelfde wijnboerderij. Toen hij zeventien was, begon de blanke wijnboer hem op te leiden tot wijnmaker. Vandaag de dag maken en verkopen de gekleurde medewerkers hun eigen wijn en mag Jerome zich trots ‘wijnmaker’ noemen. Jerome praat vol geestdrift over zijn vak. “Mijn wijn is alles voor mij”, zegt hij op het Soweto-wijnfestival terwijl hij een fles pakt. Blouwlei heet de wijn, naar een blauwe bloem die groeit als onkruid. Je ziet het aan Zuid-Afrika: veranderingen spelen zich af op de gekste plekken.

klaart onderzoekster Leigh-Anne Fourie. Ze zegt dat van generatie op generatie ‘oudewijvenpraatjes’ zijn doorgegeven over redenen om te drinken terwijl je zwanger bent of borstvoeding geeft. “Zelf heb ik in deze gemeenschappen nog nooit een moeder gesproken die tijdens haar zwangerschap met opzet aan de drank ging. Geen enkele moeder wil haar baby expres kwaad doen. Als ze eenmaal ontdekken wat de oorzaak is van de FASD van hun kind, is het erg moeilijk voor ze om onder ogen te zien dat ze de problemen hadden kunnen voorkomen.” Na een periode van ontkenning voelen de moeders zich erg schuldig en schamen zich diep, vertelt Fourie.

Bij Elisabeth DeJager was schaamte de aanzet tot een positieve verandering. Ze zet nu haar kinderen op de eerste plaats en brengt hen in liefde groot. Zij is een voorbeeld voor andere zwangere vrouwen. “Ik heb God om vergeving gevraagd, en ik heb mijn kinderen om vergeving gevraagd”, zegt ze. “Het ligt aan onszelf. Als het lukt beter met drank om te gaan, dan is drinken prima. Maar wij kunnen geen maat houden.”

Onderwijspsycholoog Adams is sceptisch over de toekomstkansen van kinderen met FASD. “De harde realiteit is dat dergelijke kinderen vaak van school afgaan voordat zij goed en wel hebben leren lezen en schrijven. Als ze op gewone scholen zitten, zullen zij daar altijd de laatste zijn, altijd ouder dan de rest van de klas, altijd kampend met gedragsproblemen en minderwaardigheidsgevoelens.” De wijnbranche krijgt het FASD-probleem uiteindelijk zelf op z’n brood, voorspelt Adams, want veel kinderen zullen werk vinden op wijnboerderijen – daár is immers ongeschoold werk voorhanden. “FASD kan de productiviteit belemmeren als een effectieve strategie voor preventie en behandeling uitblijft.”

De meeste werktijd spendeert hij aan het begeleiden van ouders met FASD-kinderen.

Vrijdagavond in Wellington, de avond om papsak te kopen.

Hij probeert een liefdevolle omgeving te creëren, met ouders die hebben afgeleerd negatieve te reageren, zoals het kind te slaan in plaats van geduld te betrachten. De meeste kinderen met FASD kunnen slechts kort hun aandacht bij iets houden, waardoor ouders voor de lastige opgave staan steeds opnieuw te verzinnen om hen bezig te houden. Adams erkent dat het erg moeilijk is voor arme ouders, die soms zelf ook aan FASD lijden, om overeind te blijven zonder hulp van leraren, psychologen en maatschappelijk werkers. Een effectieve aanpak om FASD te voorkomen, moet volgens hem goed rekening houden met de redenen waarom moeders tijdens hun zwangerschap drinken en waarom het voor hen zo moeilijk is ermee te stoppen.

Wettelijk verboden _ De SAWBC, de branche-organisatie van de Zuid-Afrikaanse

wijnindustrie, wil inmiddels wel van de papsak af. Directeur Johan van Rooyen: "Het imago van de wijnindustrie is beroerd, de papsak is het symbool geworden van zijn slechtheid." De discussie gaat vooral over de slechte kwaliteit van de verpakking: de zak is niet luchtdicht, waardoor er risico's voor de gezondheid ontstaan. "De papsak is alleen maar verantwoord als de zak in een kartonnen doos zit. De wijn zelf moet voldoen aan minimum-kwaliteitseisen", aldus Van Rooyen. Een onvermijdelijk effect van dergelijke maatregelen is dat de wijn duurder wordt. Aanvankelijk zou de foliezak per juli 2005 wettelijk verboden zijn, maar de wet is uitgesteld tot zeker maart 2006. Volgens dr. Chan Makan, directeur van ARA, een organisatie vanuit de drankindustrie ter voorkoming van alcoholmisbruik, laat een verbod op de papsak al te lang op zich wachten. Volgens

Makan zou zo'n verbod zijn werk veel gemakkelijker maken.

Een groep wijnboeren uit Wellington heeft besloten zelf de gevolgen van 'de onverantwoordelijke verkoop van goedkope wijn' aan te pakken. Ze richtten een organisatie op, Wellington Wine Producers Education Trust, die een speciaal wijnmerk op de markt brengt, *Duke of Wellington*. De wijnboeren leveren de druiven gratis en de inkomsten komen ten goede aan bestrijding van drankmisbruik en ondersteuning van gedupeerden. Een maatschappelijk werkster van de organisatie legt huisbezoeken af en bezoekt scholen om zwangere vrouwen ervan te doordringen dat één weekeinde lang drinken al schade kan aanrichten bij een ongeborn kind. "Ik vind persoonlijk dat de wijnbranche de verantwoordelijkheid op zich moet nemen voor de effecten van hun product én voor de erfe-

Effort met haar opa Carolus Buys.

nis van het voormalige dopstelsel”, zegt Zelda Fortuin, een van de betrokken wijnboeren.

Alle betrokkenen in de wijnbranche zijn het erover eens, dat de problemen van alcoholmisbruik en FASD niet kunnen worden opgelost zonder samenwerking tussen overheid, maatschappelijke organisaties en industrie. In de ogen van Leigh-Anne Fourie ligt de verantwoordelijkheid bij partners en echtgenoten; zij moeten voorlichting krijgen, want vaak

worden vrouwen tijdens hun zwangerschap tot drinken gedwongen. Het hele onderwijs en alle mogelijke overheidsdiensten moeten hierbij worden betrokken, vind ze. “Als je naar de reclame kijkt, zie je dat een hoop geld besteed wordt aan waarschuwingen voor het gevaar van rijden onder invloed. Dat is nodig, maar wat te denken van de levenslange schade die de ongeboren foetus wordt aangedaan door zwangerschap onder invloed?”

“Ek is spyt oor my kinders”, zegt ze

Volgens deskundigen is het probleem van de drankgelagen in deze agrarische gemeenschappen niet gemakkelijk op te lossen – want het gaat om het veranderen van gedrag. Maria Bosman is vol goede moed: “Ik houd niet van het gevoel dronken te zijn. Ik weet hoe mijn kinderen zich zullen voelen, want ik voelde hetzelfde toen mijn ouders dronken waren – hoe kan ik dat mijn kinderen aandoen?” Haar werk in de wijnkelder geeft haar de kans de vicieuze cirkel van armoede en alcoholmisbruik te doorbreken. “Op een dag gaat mijn dochter hopelijk naar de middelbare school, in plaats van hier op de boerderij te gaan werken.”

Trouw, misschien wel de beste krant van Nederland nu op compact formaat

Handiger, leesbaarder en toegankelijker

- handzamer
- gemakkelijker
- toegankelijker
- gestructureerde artikelen
- gevarieerde foto's
- meer infographics
- uitgekiende indeling
- grotere leesletter
- explicietere koppen

De voordelen van compact voor de lezer

De moderne krantenlezer geeft de voorkeur aan handzaamheid en gemak. Die heeft geen zin meer in het gevecht met gigantische pagina's. Talrijke kwaliteitskranten in Europa verschijnen inmiddels op compact formaat. Trouw nu dus ook, als eerste landelijke kwaliteitskrant van Nederland. Met behoud van karakter en kwaliteit. Trouw blijft 'misschien wel de beste krant van Nederland'.

Nieuwsgierig?

Ga voor een proefabonnement naar www.trouw.nl/service of bel gratis 0800-0557.